

A MAGYAR IKERSZÓK OPTIMALITÁSELMÉLETI ELEMZÉSE

Patay Fanni

Bevezetés

A nyelvészeti szakirodalomban kevés olyan tanulmány vagy kutatás létezik, amely a magyar ikerszók szisztematikus leírására és a jellemző mintázatok beazonosítására törekszik. Ennek valószínű oka az ikerszók változatos alakja és az általános tendenciák megállapításának nehézsége. A dolgozat egy optimalitáselméleti elemzést mutat be, és felhasználja a morfológiai sémák elméletét is, hogy egy átfogó magyarázatot nyújtson az ikerszók viselkedésére.

1. Reduplikáció

A reduplikáció az a morfológiai folyamat, amely egy adott szó¹ teljes vagy részleges megkettőzését hajtja végre. A reduplikáció sok nyelvben előfordul, és általában konkrét grammatikai funkciója van. Ez a funkció lehet ikonikus, például a többes szám (*kurdu-kurdu* ‘gyerekek’ (warlpiri)) vagy az iterativitás kifejezése esetében (*oxu-[lakasya-lakasya]* ‘ismételten ledob’ (lusaamia)); de lehet a formától teljesen eltérő jelentésű is, például szófajváltó funkciójú néhány óceániai nyelvben (*sifu* ‘fűszoknya’ → *sif-sifu* ‘fűszoknyát hord’ (ulithi)), vö. Inkelas–Downing (2015: 503).

A reduplikáció lehet teljes vagy részleges, előbbiben a teljes alak megismétlődik, utóbbiban pedig a két tag között legalább egy szegmentumban eltérés van. A részleges reduplikációt általában a szótagra vonatkozó megkötések váltják ki, például a balangao nyelvben a NO-CODA megszorítás hozza létre a *tagta-tagtag* ‘fut-ITER’ alakot a teljes reduplikált alak helyett, vö. McCarthy–Prince (1995: 15). A reduplikáció hatóköre lehet egyetlen szegmentum, a tő (**root**), a toldalékolt tő vagy gyök (**stem**), vagy akár az egész szó is.² A dolgozatban teljes reduplikációnak csak azt tekintjük, amelyben a két tag azonos (pl. *sok-sok*, *alig-alig*), minden más részleges reduplikációként kezelünk – ez

¹ A reduplikáció hatóköre kiterjedhet frázisokra vagy szintaktikai szerkezetekre is, de jelen dolgozatban csak a morfológiai reduplikációval foglalkozunk, a szintaktikaival nem.

² Ilyen például a kontrasztív topikalizációs reduplikáció az angolban, amely a megkettőzött szó prototipikus jelentését emeli ki, pl. *salad-salad* ‘saláta-saláta, zöldsaláta’, l. Ghomeshi és mtsai (2004).

ugyanis megengedi, hogy az ikerítés összes fajtáját részleges reduplikált alakként vizsgálhassuk.

A magyarban is számos példa van a reduplikációra: az igekötő-kettőzésnek iteratív funkciója van (*ki-kijár, el-elnéz*), l. Kiefer (1995, 1996), a mellérendelő összetételek az intenzitás kifejezését szolgálják (*sok-sok, alig-alig*), a határozott számnevek ismétlése egy „osztó” értelmezést ad (*három-három könyvet adtak a tanulóknak*), l. Keszler (2010: 485), míg az ikerszó-képzés egy kicsinyítő-becéző (a továbbiakban: diminutív), vagy egy iteratív minőséget ad a szavaknak (*cica-mica*,³ *izeg-mozog*).

2. Ikerszók és képzésük

A fejezet először az ikerszók morfológiai tulajdonságait mutatja be, majd a morfológiai sémák elméletét használja fel az ikerszó-képzés leírására, végül pedig áttér a korpuszvizsgálat eredményeire.

2.1. Morfológiai tulajdonságok

Az ikerszók és a reduplikált szavak között a legfontosabb különbség az, hogy az ikerszó két tagja⁴ nem lehet egymással teljesen azonos, vö. Yip (1998), tehát az ikerszók mindig részleges reduplikált alakok. Az ikerszó-képzés vagy ikerítés egy olyan reduplikációs folyamat, amely a bemenetként szolgáló alakot megkettőzi, és az egyik tag valamely szegmentumát (jellemzően az onszetet) megváltoztatja. Az ikerszó funkciója lehet egy ún. satöbbi-konstrukció (x és hasonló dolgok), a hasonlóság kifejezése (x-szerű), vagy a játékoság kifejezése is, illetve használható iteratív vagy gyakorító jelentésben is.

Inkelas–Downing (2015) részletes tipológiájukban olyan alakokat mutatnak be, amelyekben a változtatás a második tag onszetjének egy rögzített (*fixed*) szegmentumra való lecseréléseként történik, például az angol *shm*-reduplikációban: *table-shmable* ‘asztal’ (pejoratív, lekicsinylő értelemben), vagy a török és a hindi satöbbi-konstrukciókban: *dergi-mergi* ‘újság és hasonló dolgok’ (török), *tras-vras* ‘gyász és hasonló dolgok’ (hindi).

Egyes nyelvekben megjelenik egy kontrasztmegőrző stratégia: ha a rögzített szegmentum egybeesik a szókezdettel, akkor egy másik szegmentumot választanak, hogy elkerüljék a teljes reduplikált alak létrehozását. A kasmírban a /v/ mássalhangzó a rögzített szegmentum, azonban a /v/-vel kezdődő

³ A magyar helyesírási konvencióktól eltérően a reduplikált alakok két tagját minden esetben kötőjellel fogjuk elválasztani.

⁴ A dolgozat elsősorban a kéttagú ikerszókkal foglalkozik, de léteznek háromtagú ikerszók is: *etye-petye-lepetye, bim-bam-bum, uk-muk-fukk* stb.

szavak első mássalhangzóját /p/-re cserélik, pl. *vaan* ‘bolt’ → *vaan-paan* ‘bolt és hasonló dolgok.’

A magyar ikerítés néhány ponton eltér a többi nyelvben megfigyeltéktől. Rögzített szegmentum helyett többféle alak jelenik meg, és a bemenetként szolgáló szó (vagyis amelyen a morfológiai folyamat végbemegy), nem marad mindig az első tagban. Bár az ikerszók alakjai igencsak eltérhetnek egymástól (*csiga-biga*, *dimbes-dombos*, *izeg-mozog*), közös tulajdonságuk megfogható a labialitásban: a második tag onszetjében az esetek döntő többségében (a vizsgált korpusz 94%-ában) megjelenik egy kerekített magánhangzó (*a o ó ö ő u ú ü ű*), vagy egy labiális mássalhangzó (*b p m f v*), vagy mindkettő.⁵

Az ikerítés a magyarban a diminutív képzések közé tartozik, l. Sóskuthy (2012). Az ikerszók változatossága és szerzeágazó alakja illeszkedik ahhoz, amit a diminutív képzővel ellátott szavakról tudunk: az alakok nem egyértelműen megjósolhatóak; egy szónak több diminutív alakja is létezhet (*dolgozat* → *doga* ~ *doli*; *fodros-bodros* ~ *fidres-fodros*, *izé-bizé* ~ *izé-mizé*); és variációt figyelhetünk meg a szavak között és a szavakon belül is (típus- és tokenvariáció).⁶ Számos alakban megjelenik a konkrét diminutív képző is, pl. *icike-picike*, *cicus-macus*.⁷

Az ikerszók tagjaiban magánhangzó-harmóniát feltételezünk, de az egész ikerszóban nem, pontosan úgy, mint ahogy az összetett szavak esetében. Az összetételek és az ikerszók tagjai két külön harmóniatartományt alkotnak, vö. Rose–Walker (2011: 290, 33. lábjegyzet).

Sóskuthy (2012) megállapítja, hogy az ikerszó létrehozásának módja tükrözi azt, hogy az összetevők közül melyik fordul elő önálló tóként. Azok az alakok, amelyeknek csak az egyik része önálló tő, reduplikáció eredményei (*cica-mica*, *ici-pici*); ahol mindkét összetevő előfordul önmagában, ott szóösszetételről beszélhetünk (*csillog-villog*); ahol pedig egyik tag sem önálló tő, ott az alakok szóátvétel vagy egyéb szóalkotási folyamatok eredményei (*füle-müle*, *irgum-burgum*).⁸

⁵ A továbbiakban [±labiális] jeggyel hivatkozunk mind a kerekített magánhangzókra, mind a labiális mássalhangzókra.

⁶ A diminutív képzések egyéb típusairól a magyarban részletesebben l. Rebrus–Szigetvári (2016).

⁷ Vannak iteratív vagy gyakorító funkciót betöltő ikerszók is, elsősorban az ikerített igék esetében: *izeg-mozog*, *csiszeg-csoszog*.

⁸ A példák itt mind kétszótagúak, de vannak egy-, illetve háromszótagú ikerszók, valamint szótagbetoldó ikerszók is, pl. *csip-csup*, *giz-gaz*, *dirimbel-dorombol*, *hinta-palinta*, *csip-csirip* stb. Itt elsősorban a (mindkét tagjában) kétszótagú ikerszókkal fogunk foglalkozni.

2.2. Morfológiai sémák, reduplikációs templátumok

A morfológiai séma (vagy mintázat) egy mentális kategorizációs folyamat eredménye, és a lexikonban tárolt, azonos funkciót betöltő elemekről tesz fonológiai általánosításokat, vö. Bybee (2001: 22). Míg a generatív szabályok forrásalapúak (**source-oriented**), vagyis egy bizonyos inputot változtatnak meg, konkrét szabályokat követve, hogy a kívánt, jól-formált outputhoz jussanak, addig a sémák nagy része eredményorientált (**product-oriented**), amelyek csak a kimenet formáját határozzák meg, az ahhoz való eljutás módját nem. A beszélő így szabad kezet kap a kívánt séma elérésének lépéseiben, vö. Bybee (2001: 126).

Sóskuthy az ikerszó-képzést, vagyis a reduplikációs templátumot az eredményorientált sémák közé sorolja, fonológiai tulajdonságait pedig a következőkben határozza meg: a fonológiai sztring megváltoztatott ismétlése, labiális kezdetű második tag, kétszótagú tagok, kontrasztmegőrzés a két tag első mássalhangzóinak elhasonulása által (amennyiben mindkettő labiális, pl. *madár-badár*), és zöngésségi hasonulás az első tag második szótagkezdetére és a második tag első mássalhangzója között, l. Sóskuthy (2012: 140).

A „hosszú távú” zöngésségi hasonulás (**long-distance voicing assimilation**) az első tag második szótagkezdetéhez igazítja a második tag első szótagkezdetét, átugorva a köztes magánhangzókat. Ha az első tagban zöngés a második kezdet, akkor /b/-vel (pl. *édi-bédi*), ha viszont zöngétlen, akkor /m/-mel vagy /p/-vel fog kezdődni a második tag (pl. *cica-mica, letye-petye*), l. Sóskuthy (2012: 130).

2.3. Korpuszvizsgálat

A dolgozatban felhasznált korpusz létrehozásához Szikszainé (1993) gyűjtéséből indultunk ki, amely átfogó képet ad gyerekkönyvek és tájnyelvi szótárak ikerített alakjairól. Manuálisan kiszűrtük az archaikus és tájnyelvi alakokat, és egy szűk körű internetes keresés eredményeivel kiegészítettük, ezáltal 516 típust gyűjtöttünk össze.

A korpuszban három domináns mintázat rajzolódott ki: mássalhangzó-váltakozás (C-váltakozás), magánhangzó-váltakozásos (V-váltakozás), és mássalhangzó- és magánhangzó-váltakozás (CV-váltakozás). A mintázatokon belül alcsoportok vannak, amelyekben törlés vagy betoldás figyelhető meg:

- (1) C-váltakozás
 - a. se törlés, se betoldás: *csiga-biga*
 - b. törlés: *ici-pici, irul-pirul*
 - c. betoldás: *ingó-bingó, ugra-bugrál*

- (2) V-váltakozás (ablaut)⁹
 - a. se törlés, se betoldás: *fidres-fodros, girbe-gurba*
- (3) CV-váltakozás
 - a. se törlés, se betoldás: *zene-bona, csihi-puhi*
 - b. törlés: *izeg-mozog*

Labiális mássalhangzóval kezdődő bemenet esetén háromféle stratégiát azonosítottunk. Az első a korábban említett kontrasztmegőrzés, amely miatt a már meglévő labiális mássalhangzó helyett egy másik jelenik meg (*madár-badár, farkas-barkas*); a második stratégia a törléses C- vagy CV-váltakozás, amelyben a szabad tő a második tagba kerül (*ici-pici, izeg-mozog*); harmadik opcióként pedig V-váltakozás következhet be (*pireg-pörög, mende-monda*).

Az ikerszó létrehozásának módja és az ikerítés mintázata leképezi azt, hogy az adott ikerszónak melyik tagja jelenik meg önálló tőként. Négy csoportot különítettünk el aszerint, hogy a tagok előfordulnak-e szabad tőként, vagy sem (1, illetve 0, ezek kombinációiból adódnak össze a csoportok). Amennyiben az első tag önálló (1-0 vagy 1-1), a C-váltakozásos alak a gyakoribb, de ha az első tag nem létezik önmagában (0-1 vagy 0-0), a V-váltakozásos alakokból van több. Vagyis attól függően, hogy melyik csoportról beszélünk, a szavak más fonológiai mintát követnek (Szikszainé (1993: 130) ugyanerre a következtetésre jut).

Az 1-0 és az 1-1 csoportokban (az 1. táblázat első és negyedik sorában) a mintázatok ugyanolyan sorrendben fordulnak elő: a leggyakoribbak a feketével jelölt C-váltakozásos (törlés és betoldás nélküli) alakok, majd a sötétszürkével jelölt (elől-hátul képzett) ablautos alakok, végül a fehérrel jelölt C-váltakozásos alakok közül azok, amelyekben törlés vagy betoldás van. A második és harmadik sorban, az első tagjukban nem önálló tővel rendelkező ikerszók mintázatai is egymáshoz hasonlóan viselkednek, a legtöbb a V-váltakozásos típusból van, majd a C-váltakozásos alakok közül a törléses és betoldásos alakokból. Világosszürkével azokat az ablautos ikerszókat jelöltük, amelyek első tagjában előlképzett és kerekítetlen, második tagjában pedig előlképzett és kerekített magánhangzók vannak.

⁹ A V-váltakozást mutató alakokat a tuvai nyelvben Harrison (1999) teljes reduplikációnak nevezi, amely az input első szótagjának magánhangzóját lecseréli a második tagban (pl. *nom* → *nom-nam* 'könyv'). A jelenségre apofóniaként is szoktak hivatkozni, vö. pl. Boyé (2015).

1. táblázat: A csoportokra jellemző ikerítési mintázatok és gyakoriságuk

1-0 (n=133)	csiga-biga (88)	csepeg-csupog (17) ¹⁰	ingó-bingó (12)
0-1 (n=236)	fidres-fodros (146)	ici-pici (41)	pireg-pörög (21)
0-0 (n=54)	giling-galang (32)	ingyom-bingyom (11)	tere-ferél (9)
1-1 (n=93)	csillog-villog (40)	típeg-topog (22)	illeg-billeg (11)

2.4. Felmerülő problémák

A korpuszvizsgálat során egyértelmű volt az adathiány és az adatok megbízhatóságának problémája. A főleg tájnyelvi szótárakra és gyerekkönyvekre alapuló korpusz sok archaikus és idioszinkratikus alakot tartalmaz (l. Szikszainé 1993), amelyek nem feltétlenül szerepelnek egy átlagos köznyelvi beszélő aktív szókincsében. A korpuszalapú vagy internetes adatgyűjtést ugyanakkor megnehezíti az ikerszók alakjának sokszínűsége.

A dolgozat néhány jelenségre nem tud, illetve nem kíván választ adni. Az ablautos alakok variációja ilyen például. A V-váltakozásos alakok között vannak olyanok, amelyekben a tőmagánhangzók két különböző magánhangzóra változnak: *fidres-fodros*, *girbe-gurba*. Vannak azonban olyanok is, amelyekben ugyanaz a magánhangzó jelenik meg: *giling-galang*, *dirib-darab*. A magánhangzó-harmónia önmagában nem magyarázza meg ezt a jelenséget,¹¹ és nem zárja ki a vegyes hangrendű tagokat sem (*ingyom-bingyom*, *irgumburgum*).¹²

Meg kell említenünk azt is, hogy a V-váltakozás részben egybeesik egy általánosabb jelenséggel, az elől-hátul képzett párokkal, amelyek a világ számos nyelvében megjelennek (*itt-ott*, *ilyen-olyan*). Átfedésben van a labialitás és a hátulképzettség, és az ablautos alakok között az elől-hátul képzett párok a leggyakoribbak, azonban az nem igaz, hogy az ablautos alakok között csak ilyen párok vannak, vö. *pireg-pörög*, *csipp-csepp*. Míg előbbiben csak labialitási változás van (és elől/hátulképzettségi nincs), addig az utóbbiban egyik sincs.

¹⁰ A V-váltakozásos alakoknak mindössze 6%-ában jelenik meg az első tagban az önálló lexikális elem. Feltételezhetünk egy olyan nyelvspecifikus preferenciát vagy megszorítást, amely előnyben részesíti azt a fajta ablautos váltakozást, amely a hátulképzett magánhangzókat előlképzettekre cseréli le. Az előlképzett magánhangzók megváltoztatása így egy jelöltebb folyamat. Megszorításként: $(i\ e) \rightarrow (a\ o\ u) \gg (a\ o\ u) \rightarrow (i\ e)$.

¹¹ Arra sincs konkrét magyarázat, hogy miért változik meg az input mindkét magánhangzója ebben a mintázatban.

¹² Vegyes hangrendű tagokban azonban csak $(i\ i)$ fordul elő hátulképzett magánhangzóval.

3. Elemzés

A fejezetben bemutatjuk a különböző stratégiákat a variáció kezelésére az optimalitáselméletben (OT), röviden összefoglaljuk a prozódikus morfológia és a korrespondenciaelmélet releváns részeit, majd a 3.3. pontban a C-váltakozásos alakok példáján keresztül bevezetjük a szükséges megszorításokat. A 3.4-3.5. alfejezetekben az ablautos, illetve a CV-váltakozásos ikerszók korlátrangsorának kialakítását mutatjuk be, végül a 3.6. pontban összefoglaljuk az eredményeket.

3.1. Variáció az OT-ben

A variációt az optimalitáselméletben kétféleképpen lehet leírni. Az egyik megoldás az ún. korlátcímkezés (**constraint indexing**), amely során a különböző lexikális kategóriákhoz külön korlátokat vezetnek be, amelyeknek kisebb a hatóköre, mint az általános megszorításoknak. Pater (2009) például a MAX (törlés) korlát mellé felvesz egy MAX_L (lexikális törlés) korlátot, mely csak akkor lép érvénybe, ha az input is el van látva egy L-címkevel. A specifikusabb megszorítások mindig az általánosak fölé vannak rendezve, különben nem tudnának érvényesülni.

A másik stratégia az ún. kofonológiák használata (**cophonology**), amely során a morfológiai kategóriákhoz többféle korlátrangsort alakítanak ki, l. Inkelas–Zoll (2003, 2007). Eltérő rangsorokat hagyományosan csak különböző nyelvek között szoktak feltételezni (az univerzális korlátoknak nyelvspecifikus rendezése van, vö. Kager (1999)), de a kofonológiák létrehozásakor nyelven belüli alcsoportokat hoznak létre, amelyeknek mind külön rendezése van. Moira Yip (1998) a REPEAT (az output tartalmazzon két egyforma elemet) és a *REPEAT (az output ne tartalmazzon két egyforma elemet)¹³ megszorítások eltérő rendezésével ad meg egy részleges tipológiát a reduplikáció, illetve az ikerszó-képzés műveletére. A REPEAT » *REPEAT rendezés az előbbi, míg a *REPEAT » REPEAT rendezés az utóbbi folyamatot adja meg, vö. Yip (1998: 6).

Elemzésünkben az utóbbi megoldást fogjuk alkalmazni, és azt várjuk, hogy a három mintázat három eltérő korlátrangsort fog magának kialakítani. A második hipotézisünk az, hogy a C- és a V-váltakozás rangsorának ötvözése fogja kiadni a CV-váltakozás rangsorát.

¹³ Yip (1998) OCP néven vezeti be ezt a megszorítást. A korlát neve a Kötelező Kontúr Elvre utal (**Obligatory Contour Principle**), amely megtiltja, hogy mögöttesen két egyforma elem (vagy jegy) álljon egymás mellett. Elemzésében az OCP ki van terjesztve hosszabb sztringekre, illetve a morfológia tartományára is. Korábbi cikkében *REPEAT néven hivatkozik ugyanerre a megszorításra, l. Yip (1995), az átláthatóság kedvéért mi is ezt a jelölést követjük.

3.2. Ikerítés és reduplikáció az OT-ban

Az elemzéshez szükséges az optimalitáselmélet két részelmélete: a prozódikus morfológia (**Prosodic Morphology**) és a korrespondenciaelmélet (**Correspondence Theory**). Előbbi célja, hogy „a reduplikáció (és a hasonló jelenségek) szabályosságait levezesse általános morfológiai és fonológiai tulajdonságaikból, valamint a morfológia-fonológia közötti határterület (**interface**) általános tulajdonságaiból” (McCarthy–Prince 1995: 11).

A prozódikus morfológia bevezeti az ALIGN illesztőkortlátot, amelynek lényege, hogy valamilyen grammatikai összetevő jobb, illetve bal szélét egy fonológiai (prozódiai) összetevő jobb, illetve bal széléhez igazítja (McCarthy–Prince 1993: 34). Ilyen korlát például az ALIGN(GrWd, L; PrWd, L), amely a grammatikai szó bal széléhez egy prozódiai szó bal szélét illeszti, l. Kager (1999: 118).

A korrespondenciaelmélet (**Correspondence Theory**) az OT három alapvető jellemzőjét veszi kiindulópontnak, ezek a párhuzamos kiértékelés, a korlátok rangsorolása, és a hűségesség a reprezentációk között. A reduplikáció modelljében alapvető az input-output hűségesség, továbbá megfeleltetés (korrespondencia) van a tő (**stem**) és az alap (**base**), valamint az alap és a reduplikált tag (**reduplicant**) között, vö. McCarthy–Prince (1995: 4).

A korrespondenciaelmélet lényege, hogy a reduplikált szavak elemzésénél megkülönbözteti az input-output hűségességet az alap és a reduplikált tag közötti hűségességtől (előbbi IDENT-IO, utóbbi IDENT-BR). Ez a megközelítés jól alkalmazható a teljes és részleges reduplikált alakokra, amelyekben az ismétlés nem változtat az inputon (tehát nem cserél le szegmentumot, csak töröl belőle). A magyar ikerszók elemzéséhez azonban egy másféle megközelítés szükséges a részleges reduplikációs mintázatok miatt, ezért az elemzés IDENT-IO korlátokkal fogja megragadni a szótári bemenet és az ikerszó közötti hűségességi feltételeket, és eltekintünk az IDENT-BR típusú korlátok használatától (azaz a szótári alak és a reduplikációs morfológiai művelet (RED) lesz az inputja mind az első, mind a második tagnak, pl. (/tarka/ + RED)).

3.3. C-váltakozás

A szükséges megszorításokat a C-váltakozásos alakok közül a *csiga-biga* alakon mutatjuk be.

Az ikerszók leírásában a legfontosabb korlát a fentebb említett *REPEAT megszorítás, amely a teljes reduplikált alakokat kizárja. Ez a korlát minden esetben dominál minden más korlátot, tehát legfelülre van rendezve.

- (4) *REPEAT: az output nem tartalmazhat két ugyanolyan elemet (a teljes reduplikáció tiltott)

Miután a korlát kizárta a teljes reduplikált alakokat (pl. *csiga-csiga), négy hűségességi megszorítás fogja meghatározni azt, hogy a két tag pontosan hogyan különbözzön egymástól.

- (5) IDENT-IO(C): ne cserélj le mássalhangzót
 (6) IDENT-IO(V): ne cserélj le magánhangzót
 (7) IDENT-IO([+lab]): ne cserélj le semmit labiálisra (azokat az elemeket bünteti, amelyek az inputtól eltérnek, és labiálisak)
 (8) IDENT-IO([-lab]): ne cserélj le semmit nem-labiálisra (azokat az elemeket bünteti, amelyek az inputtól eltérnek, és illabiálisak)

Azért van szükség négy különböző IDENT korlátra, mert önmagukban (értsd: kettesével) nem tudják a *csiga-biga*, **csiga-diga*, **csiga-csuga* alakok közül kiválasztani az optimális alakot (azaz két optimális alakot találnak, ami viszont csak akkor lenne elfogadható, ha mindkét alak mindig létezne, de ez nem így van). Mivel a C-váltakozásos alakokban a magánhangzók érintetlenül maradnak, a magánhangzóra vonatkozó hűségességi megszorítást feljebb kell rendezni: IDENT-IO(V) » IDENT-IO(C). A 2. táblázatban az (5)-(8)-as korlátok együtt adják ki a helyes alakot.

2. táblázat: A hűségességi korlátok interakciója

/csiga/ + RED	IDENT-IO(V)	IDENT-IO([-lab])	IDENT-IO([+lab])	IDENT-IO(C)
 csiga-biga			*	*
csiga-diga		*!		*
csiga-csuga	*!		*	

Fontos kritérium az is, hogy a labiális elem a második tagban legyen. Itt az a célunk, hogy a szó elején (az első tag első szótagjában) ne lehessen labiális elem.¹⁴ Ennek megoldására egy módosított ALIGN korlátot vezetünk be, amelyben a fonológiai elem a labiális jegy, amelynek nincs meghatározva a széle, és egy morfológiai elemhez van igazítva, a (szótári) szó (Word) bal széléhez. A *ALIGN ezt az illesztést tiltja meg.¹⁵

- (9) *ALIGN([+lab], -, Word, L): a labiális elemet rendezd a szó bal oldalától minél távolabbra (minden olyan szegmentumot jutalmaz, amely a bal szóhatár és a labiális szegmentum között helyezkedik el)

¹⁴ A kontrasztmegőrző alakok elemzésétől itt eltekintünk (pl. *farkas-barkas*).

¹⁵ A *ALIGN korlátot metrikus tipológia kialakításánál használja Buckley (2009).

A *ALIGN korlát kiértékelését nem csillagokkal adjuk meg, hanem a szó bal oldala és a labiális szegmentum közötti szegmentumok számában, **negatív** előjellel. A bal szélen levő labiális nullát, a bal széltől egy szegmentumra levő -1-et kap, és így tovább. Minél kisebb ez a szám, annál jobb az alak. Amennyiben az alak nem tartalmaz labiális szegmentumot, a *ALIGN korlát-tól a legrosszabb értéket kapja, azaz nullát (a táblóban: 0 (n.a.)) – tehát a korlát ugyanolyan rossznak veszi a **biga-csiga* és a **csiga-csiga* alakokat.¹⁶

Egy további korlát szükséges ahhoz, hogy a labiális szegmentum a szó-tagkezdetben jelenjen meg. Ezt egy másik illesztőkorlát fogja előírni:

- (10) ALIGN([+lab], -; Root, L): a labiális elemet rendezd a tő¹⁷ bal oldalára (minden olyan szegmentumot megbüntet, amely a tő bal széle és egy labiális szegmentum között helyezkedik el)

Az ALIGN korlát kiértékelése is számokkal történik csillagok helyett. A tő bal széle és a labiális szegmentum közötti szegmentumok száma fog szerepelni **pozitív** előjellel, tehát a *csiga-biga* 0-t, a **csiga-csiba* 2-t fog kapni. Ismét a kisebb szám jelöli a jobb alakot. Abban az esetben, amikor mindkét tag tartalmaz labiális szegmentumot, a nagyobb értéket (vagyis a rosszabb alakot) tüntetjük fel, pl. a **biga-csiba* első tagja 0-t, második tagja 2-t kap, így a táblóban csak a 2 fog szerepelni. Az ALIGN korlát ugyanakkor átengedi azokat az alakokat, amelyekben nincs labiális szegmentum, ezért a **csiga-csiga* és a **biga-biga* alakok egyaránt 0-t kapnak.¹⁸

Ahogy az a 3. táblázatban is látszik, az ALIGN a **csiga-csiba* és a **biga-csiba* alakokat egyaránt kizárja, a *ALIGN pedig a **biga-csigát* akadályozza meg a nyelésben.

3. táblázat: Az illesztőkorlátok működése

/csiga/ + RED	*REPEAT	ALIGN([+lab], -; Root, L)	*ALIGN([+lab], -; Word, L)
↻ csiga-biga		0	-4
csiga-csiga	*!	0 (n.a.)	0 (n.a.)
biga-csiga		0	0!
csiga-csiba		2!	-6
biga-biga	*!	0	0
biga-csiba		2!	0

¹⁶ A *ALIGN korlát a szótő labiális magánhangzójára (a) itt nem érzékeny.

¹⁷ A tő itt az ikerszó két tagját jelenti.

¹⁸ A szótő labiális magánhangzójától (a) itt ismét eltekintünk az elemzésben.

4. táblázat: Az illesztőkorlátok és a hűségességi megszorítások interakciója

/csiga/ + RED	IDENT- IO(V)	IDENT- IO([-lab])	ALIGN([+lab], -; Root, L)	*ALIGN([+lab], -; Word, L)	IDENT- IO([+lab])	IDENT- IO(C)
csiga- biga			0	-4	*	*
csiga- diga		*!	0 (n.a.)	0 (n.a.)		*
csiga- csuga	*!		1	-5	*	
biga- csiga			0	0!	*	*
csiga- csiba			2!	-6	*	*

A magyar előlségi magánhangzó-harmónia miatt az olyan alakok, amelyek tagjaiban a magánhangzók nem harmonizálnak, ki vannak zárva (pl. *csiga-csüga). Az előlségi harmónia az (*i i*) magánhangzókat neutrálisként kezeli, így ezekre a korlát nem érzékeny.¹⁹

(11) V-HARMONY: a tagokban magánhangzó-harmónia van.

A harmóniát megsértő alakok kizárása mindig megtörténik (nem sértheti meg egyetlen alak sem), ezért a V-HARMONY korlát a *REPEAT mellé, legfelülre lesz rendezve (V-HARM, *REPEAT » IDENT-IO(C)).

A C-váltakozásos ikerszók között számos olyan alak van, amelyben betoldás vagy törlés megy végbe (pl. *izé-bizé, ici-pici*), ezért két további megszorítást vezetünk be. Az első a törlést, a második az epentézist tiltja meg, és a rendezés legaljára kerül mind a kettő, hogy ne zárják ki a fenti alakokat.

(12) MAX: Ne törölj szegmentumot.

(13) DEP: Ne toldj be szegmentumot.

A C-váltakozásos ikerszók esetében a megszorítások rendezése a következő mind a törlés és betoldás nélküli, mind a törléses vagy betoldásos alakokra:

(14) V-HARMONY, *REPEAT » IDENT-IO(V) » IDENT-IO([-lab]) » ALIGN([+lab], -; Root, L) » *ALIGN([+lab], -; Word, L) » IDENT-IO([+lab]) » IDENT-IO(C) » MAX, DEP

¹⁹ Az (*e é*) magánhangzók neutralitásától itt eltekintünk, mert a korpuszban diszharmonikus tövekben nem fordulnak elő.

3.4. V-váltakozás (ablaut)

Az ablautos alakoknál a megszorítások rendezésének kialakításához három dolgot biztosan tudunk. Nincsenek olyan alakok, amelyek megsértenék a V-HARMONY vagy a *REPEAT korlátot; olyanok sincsenek, amelyben törlés vagy epentézis lenne; és a mássalhangzók itt nem vesznek részt a váltakozásban.²⁰ A releváns megszorításokat ezért felülre kell rendezni: V-HARMONY, *REPEAT » MAX, DEP » IDENT-IO(C).

5. táblázat: Felülre rendezett megszorítások ablautos alakoknál

/fodros/ + RED	V-HARM	*REPEAT	MAX	DEP	IDENT-IO(C)
☞ fidres-fodros					
fodros-fodros		*!			
kodros-fodros					*!
fodros-bodros					*! ²¹
fidres-fodres	*!				
idres-fodros			*!		

A 6. táblázatban a többi korlát rendezése is kialakul, a zörög tő az optimális alakban a második tagba kerül (zireg-zörög). Az optimalitáselmélet kiértékelésére általában jellemző, hogy a kevesebb változtatást részesíti előnyben, de a *ALIGN megszorítás mégis azt az alakot választja optimálisnak, amelyben két magánhangzó is megváltozik. Mivel az IDENT-IO(V) legalulra van rendezve, nem számít, hogy két helyen is eltér az output a bemenettől.²²

6. táblázat: Hűségességi és illesztőkorlátok

/zörög/ + RED	IDENT-IO(C)	IDENT-IO(+lab)	ALIGN([+lab], -, Root, L)	*ALIGN([+lab], -, Word, L)	IDENT-IO(-lab)	IDENT-IO(V)
zörög-börög	*!		0	-1		
☞ zireg-zörög			1	-6	**	**
dörög-zörög	*!		1	-1	*	
zöreg-zörög			1	-1!	*	*
zirög-zörög			1	-4!	*	*

²⁰ Az IDENT-IO(C) » IDENT-IO(V) rendezés akadályozza meg azt, hogy a *girbe-gurba* alak helyett a **girbe-mirbe* alak legyen az optimális.

²¹ A *fodros* szó ikerített alakjának létezik *fodros-bodros* változata is, azonban ez a rangsorolás a V-váltakozásos *fidres-fodros* alakot hozza ki optimálisként.

²² Ez a megoldás csak azokra az ikerszókra működik, amelyek nem labiális mássalhangzóval kezdődnek. A **fidros-fodros* alak kizárásához a szókezdő mássalhangzó labialitásától vagy el kell tekintenünk, vagy más magyarázatot kell keresnünk.

Az ablautos mintázat végső korlátrendezése:

- (15) V-HARMONY, *REPEAT » MAX, DEP » IDENT-IO(C) » IDENT-IO([+lab]) » ALIGN([+lab], -; Root, L) » *ALIGN([+lab], -; Word, L) » IDENT-IO([-lab]) » IDENT-IO(V)

3.5. CV-váltakozás

A CV-váltakozásos ikerszók között vannak törléses (*izeg-mozog*, *irgum-burgum*), és törlés nélküli alakok is (*zene-bona*, *csihi-puhi*). Először a törléses alakokat vizsgáljuk meg.

A vizsgált korpuszban a törléses alakok mindegyikének második tagja labiális mássalhangzóval és magánhangzóval kezdődik. Az első tagból törlünk is, és a magánhangzókat is megváltoztatjuk, ezért a MAX korlátot és a hűségességi korlátok közül a mássalhangzókra vonatkozót a rangsor aljára rendezzük. A *ALIGN korlátnak szintén fontos szerepe van, ugyanis ez tiltja meg, hogy a labiálisok az első tagba kerüljenek.

A 7. táblázat az *izeg-mozog* alakot választja ki optimálisnak. A nyertes alak megsérti ugyan a MAX korlátot, mert kitöröli az első mássalhangzóját, de mire elér a lentre rendezett törlést tiltó korlátig a kiértékelés, addigra a többi alak a feljebb rendezett korlátok miatt már kiesett.

7. táblázat: A törléses alakok korlátrangsora

/mozog/ + RED	IDENT-IO(C)	IDENT-IO([+lab])	ALIGN([+lab], -; Root, L)	*ALIGN([+lab], -; Word, L)	IDENT-IO([-lab])	IDENT-IO(V)
mozog-bozog	*!	*	0	0		
mizog-mozog			0	0!	*	*
☞ izeg-mozog			0	-4	**	**
dozog-mozog	*!		1	-1	*	
dizeg-mozog	*!		0	-5	***	**
mozog-izeg			0	0!	**	**
izog-mozog			0	-2!	*	*

A törlés nélküli alakoknál a MAX korlátot felülre kell rendezni, és az illesztő-korlátok megtalálják a helyes alakot.²³

8. táblázat: A törléses alakok korlátrangsora

/zene/ + RED	V-HARM	*REPEAT	MAX	DEP	ALIGN([+lab], -; Root, L)	*ALIGN([+lab], -; Word, L)
zene-dene					0 (n.a.)	0! (n.a.)
zene-zone	*!				1	-5
zene-zona					1!	-5
zene-bone	*!				0	-4
bona-zene					0	0!
zene-zene		*!			0 (n.a.)	0 (n.a.)
ene-zene			*!		0 (n.a.)	0 (n.a.)
zene-bona					0	-4

3.6. Eredmények

A három mintázat korlátrendezéseit a 9. táblázatban láthatjuk. Az előző alfejezetben már kiderült, hogy a három mintázat – három rangsor hipotézisünk nem igazolódik be. A C-váltakozásos alakokkal ellentétben a CV-váltakozásos alakok nem írhatók le egyetlen rangsorral.

A második hipotézis, amely szerint a CV-váltakozás egyfajta ötvözése a C- és V-váltakozásnak, megjelenik a törléses alakok rangsorolásában: a MAX és DEP korlátok a C-váltakozáshoz hasonlóan alulra vannak rendezve, viszont az IDENT-IO korlátok a V-váltakozás rangsorát követik.

9. táblázat: A három mintázat korlátrangsorai²⁴

csiga- biga	V-HARM, *REPEAT	V	[-lab]	ALIGN	*ALIGN	[+lab]	C	MAX, DEP
zireg- zörög	V-HARM, *REPEAT	MAX, DEP	C	[+lab]	ALIGN	*ALIGN	[-lab]	V
izeg- mozog	V-HARM, *REPEAT	C	[+lab]	ALIGN	*ALIGN	[-lab]	V	MAX, DEP
zene- bona	V-HARM, *REPEAT	MAX, DEP	ALIGN	*ALIGN	[-lab]	V	C	[+lab]

²³ Ez a rendezés azonban nem tökéletes, mert a hűségességi megszorítások a *zene-bona* és a **zene-bene* alakok közül azt ítélik optimálisnak, amely az inputtól csak egy szegmentumban tér el (vagyis az előbbit). Az OT keretében nem tudjuk rögzíteni azt, hogy a *zene-bona* egy olyan mintázathoz tartozik, amelyben több szegmentumot is meg kell változtatni.

²⁴ A C, V, [+lab], [-lab] a megfelelő IDENT-IO megszorításokat jelzik.

4. Összefoglalás

A dolgozat azonosította a magyar ikerszók jellemző mintázatait és viselkedését, és mindezt egy formális elmélettel is alátámasztotta. A Bybee (2001) által javasolt eredményorientált séma a morfológiai alakokra vonatkozóan hasonlóan viselkedik az optimalitáselmülethez, azaz nem a bemenetre, hanem a kimenetre tesz megállapításokat és azok elé állít követelményeket. A grammatikus alak kialakítása ezért több úton megvalósítható, ami az OT-n belül a korlátok eltérő rangsorolását jelenti. A dolgozat négy eltérő rendezést azonosított, amelyek megadják a C-, a V- és a CV-váltakozásos ikerszók optimális alakját. Az optimális elemeknek ugyanakkor csak egy részalmazat mutatuk be, a dolgozat nem tekinthető teljes, átfogó elemzésnek. A mintázatok közötti választás motiváltságára, illetve véletlenszerűségére sem tudunk választ adni. A mintázatokot lexikálisan tároltként kezeltük, és a konkrét fonológiai alak kialakítását az optimalitáselmélet kezébe helyeztük.

Problémát jelenthet az az általánosítás, hogy ugyanannak a folyamatnak (az ikerszó-képzésnek) a kimenetének tekintjük mind a C-, mind a V-váltakozásos alakokat. A két mintázat egyértelműen összejátszik a CV-váltakozás esetében, azonban itt csak az elemzés kedvéért tekintettük őket ugyanolyannak, hogy átfogóan beszélhessünk az ikerítés jelenségéről.

Az ikerszók morfofonológiai jellemzőit egy korpuszvizsgálat segítségével foglaltuk össze. Meghatározó tulajdonságuk a labialitás és a részleges reduplikáció. A fonológiai alakot az is befolyásolja, hogy az első tag önállóan létezik-e a nyelvben, vagy sem. Az ikerszó-képzést a diminutív képzéssel állítottuk párhuzamba, mivel mindkettő esetén előfordulhat több kimeneti alak (egy szó több ikerítési mintázathoz tartozhat: *fidres-fodros* ~ *fodros-bodros*; egy szónak több diminutív alakja is lehet: *kösz* ~ *kösz* ~ *köszcsi*), illetve nem jósolható meg pontosan, hogy egy szó milyen becézett, illetve ikerített alakot vesz fel.

A labialitás megjelenik más nyelvekben is a mássalhangzó-váltakozásos alakokban: az orosz ikerszó-képzés egyik típusában (a mi jelölésünk szerint az 1-0 típusban) az /m/ a rögzített szegmentum, de a /p/, a /v/ és a /b/ is gyakori más reduplikációs típusokban, l. Voinov (2012). A török nyelvben az /m/ a rögzített szegmentum, l. Inkelas–Downing (2015), a német és a perzsa ikerszókban pedig az /m/ és a /p/ a leggyakoribb, l. Kentner (megjelenés előtt), Ghaniabadi és mtsai (2006). A labialitás gyakori megjelenésére a reduplikációs irodalomnak egyelőre nincs egyértelmű magyarázata. Voinov (2012) egyrészt a türk nyelvek terjedéséhez köti, és a nyelvi kontaktushoz (a török, az örmény és az abház nyelvben is az /m/-reduplikáció van jelen); ugyanakkor

szerinte az is lehetséges, hogy egy független, önállóan motivált univerzális tendencia megvalósulása a labialitási preferencia.

Hivatkozások

- Boyé, Gilles 2015. Apophony and Chiming Words in Malay. In Sabrina Bendjaballah – Noam Faust – Mohamed Lahrouchi – Nicola Lampitelli (eds.) *The form of structure, the structure of form: essays in honor of Jean Lowenstamm*. Amsterdam, John Benjamins, 57–65.
- Buckley, Eugene 2009. Locality in metrical typology. *Phonology* 26: 389–435.
- Bybee, Joan L. 2001. *Phonology and language use*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ghaniabadi, Saeed – Ghomeshi, Jila – Sadat-Tehrani, Nima 2006. Reduplication in Persian: A morphological doubling approach. In Claire Gurski – Milica Radišić (eds.) *Proceedings of the 2006 annual conference of the Canadian Linguistics Association*.
- Ghomeshi, Jila – Jackendoff, Ray – Rosen, Nicole – Russell, Kevin 2004. Contrastive Focus Reduplication in English (The salad-salad paper). *Natural Language & Linguistic Theory* 22: 307–357.
- Harrison, David K. 1999. Tuvan Reduplication and Harmony. In Jeff Good – Alan C. L. Yu (eds.) *Proceedings of the 25th Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society: Special Session on Caucasian, Dravidian, and Turkic Linguistics*, 75–86.
- Inkelas, Sharon – Downing, Laura J. 2015. What is Reduplication? Typology and Analysis Part 1/2: The Typology of Reduplication. *Language and Linguistics Compass* 9(12): 502–515.
- Inkelas, Sharon – Zoll, Cheryl 2003. Is Grammar Dependence Real? ROA 587–0303, (<http://roa.rutgers.edu>).
- Inkelas, Sharon – Zoll, Cheryl 2007. Is grammar dependence real? A comparison between cophological and indexed constraint approaches to morphologically conditioned phonology. *Linguistics* 45(1): 133–171.
- Kager, René 1999. *Optimality Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kentner, Gerrit (megjelenés előtt). On the emergence of reduplication in German morphophonology. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 36(2), to appear in 2017.
- Keszler Borbála 2010. Névmás – névmási jelentés. *Magyar Nyelvőr* 134(4): 483–487.
- Kiefer Ferenc 1995/1996. Prefix reduplication in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 43: 175–194.
- McCarthy, John J. – Prince, Alan 1993. *Prosodic Morphology I: Constraint Interaction and Satisfaction*. Linguistics Department Faculty Publication Series, Paper 14, Amherst, University of Massachusetts.
- McCarthy, John J. – Prince, Alan 1995. *Faithfulness and Reduplicative Identity*. Rutgers University.

- Pater, Joe 2009. Morpheme-Specific Phonology: Constraint Indexation and Inconsistency Resolution. In Steve G. Parker (ed.) *Phonological Augmentation: Essays on Evidence and Motivation*. London, Equinox.
- Rebrus Péter – Szigetvári Péter 2016. Diminutives: Exceptions to Harmonic Uniformity. *Catalan Journal of Linguistics* 15: 101–119.
- Rose, Sharon – Walker, Rachel 2011. Harmony Systems. In John Goldsmith – Jason Riggle – Alan C. Yu (eds.) *The Handbook of Phonological Theory, 2nd ed.* Hoboken, Wiley-Blackwell, 240–290.
- Sóskuthy Márton 2012. Morphology in the extreme: echo-words in Hungarian. In Kiefer Ferenc – Bánréti Zoltán (eds.) *Twenty Years of Theoretical Linguistics*. Budapest, Tinta Kiadó, 123–143.
- Sziksainé Nagy Irma 1993. Az ikerítés helye, szerepe, szabályszerűségei a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 197, Budapest.
- Voinov, Vitaly 2012. Rhyming reduplication in Russian paired words. *Russian Linguistics* 36(2): 175–191.
- Yip, Moira 1995. Repetition and its Avoidance: The case of Javanese. In Keiichiro Suzuki – Dirk Elzinga (eds.) *Proceedings of South Western Optimality Theory Workshop. Arizona Phonology Conference 5*, University of Arizona, Department of Linguistics Coyote Papers, 238–262.
- Yip, Moira 1998. Identity avoidance in phonology and morphology. In Steven G. Lapointe – Diane K. Brentari (eds.) *Morphology and its Relation to Phonology and Syntax*. Stanford, CSLI Publications, 216–246.